

8. Témakör: Nyelv és társadalom

Tétel: Kétnyelvűség, kettősnyelvűség, nyelvpolitika

Körülbelül 14 millió magyar él a világon, de csak 10 millió Magyarországon. A többiek a világ minden táján, kisebbségi környezetben. A nem anyanyelvi területen élő népcsoportokat **kisebbségnek** nevezzük, azt a kisebbséget pedig, amely nem anyanyelvű állam hatósága alatt egy tömbben él, **szórványnak**. A kisebbségnek a szórványon kívül még két típusát különítjük el: **történelmi** kisebbség (őshonosok, régóta azon a helyen élnek) és a **bevándorolt** kisebbség.

Az 1990-es évektől nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy a kisebbségek egyenlőségben élhessenek a többséggel, pl. használhassák saját kultúrájukat, nyelvüket, vallásukat. Erre vonatkozó nemzetközi egyezmények: A regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája (1992), Nyelvi jogok egyetemes nyilatkozata (1996).

A határokon túl élő magyarok nyelvünknek valamely **kontaktus** (érintkezés) **változatát** beszélik. Ez a **kontaktusváltozat** az egynyelvű magyarok nyelvétől eltérő, két- vagy többnyelvű környezet hatását mutató változat. Kontaktusvizsgálatokkal analizálták a magyarországi és a határon kívüli nyelvváltozatok különbözőségét. Vannak mindenütt meglévő, egyetemes változók (pl. házban van-házba van), de vannak csak a nyelvi érintkezés hatására létrejött változók (pl. magyar–szlovák kontaktus: motorkerékpár-motorka, epével mütik-epére mütik). Mivel a környező országokban indoeurópai nyelveket beszélnek, így az érintkezés hatására a szóösszetételek helyett széttagoló kapcsolatot (légtér-légi tér, telefonál-telefont ad) alkalmaznak. A legszembeütőbb sajátossága a határon túli magyar nyelvváltozatoknak a szókészletben ragadható meg. Gyakran ezek a szavak ötletesebbek, szemléletesebbek, eredetibbek, mint magyar megfelelőik.

pl. román: vérszipó-pióca, mit még csinálsz, hogy vagy?

szlovákiai: málna-üdítő, örökíró-golyóstoll, alapiskola-általános

kárpátaljai: beteglapon van-táppénzen van, lezuhakodik-leveszi a cipőjét, bulocska-zsemle

szerbiai: szemafor-jelzőlámpa, kikiriki-földimogyoró

szlovéniai: előszámla-költségvetés, tökök- ügyetlen.

A sztenderd magyar nyelv központja a Magyar Köztársaság, részleges központjai: Románia, Szlovákia déli része, a volt Jugoszlávia, a Vajdaság, Ukrajna kárpátaljai része. Ezekben a területeken van magyar nyelvű közigazgatás, oktatás, írásbeliség, tömegtájékoztató, könyvkiadás, tudományos élet.

Más nemzetiségűek is élnek Magyarországon belül, akiknek szintén biztosítanunk kell a jogaikat pl.: bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ukrán, szerb, szlovén, ruszin, szlovák, ukrán. (Ha az ország ezt nem biztosítja, akkor az anyaországnak a kötelessége!)

Azt a személyt, aki két vagy több nyelvet tud, ismer, kétnyelvűnek **bilingvisnek** nevezzük. Ilyen pl.: a bevándorlók – akik kevésbé beszélik jól a nyelvet, a tolmács, a fordító, a nyelvtanár, az üzletember – akik magas szinten használják a másik nyelvet is. Az egyéni kétnyelvűség lehet egyenlőtlen (ha kevésbé ismeri és alkalmazza a nyelvet, csak alkalmanként) és lehet kiegyenlített (pl. gyerekkorban tanulja, vagy felnőttkorban, ha valaki emigrál).

Mindenki számára hasznos a **hozzáadó (additív)** kétnyelvűség, melyben az egyén még egy nyelvvvel gazdagíthatja nyelvi repertoárját, anélkül, hogy anyanyelvét feladná, vagy anyanyelvi tudása bármilyen módon károsulna. Hátrányos viszont a **felcserélő (szubtraktív)** vagy kultúrvesztő kétnyelvűség, mert az anyanyelv háttérbe szorítása, elhagyása egyéni és társadalmi problémákat okoz (pl. Kárpátalja: magyar anyanyelvű és ukránul is akcentus nélkül beszél). A **bilingvizmus** lehet **egyéni** – pl. a gyerek kétnyelvűként nevelkedik, ha

megtanulja egy új tárgy nevét, azt azonnal két nyelven fogja tudni; és **közösségi**: pl. az egyik nyelvet csak otthon használja, a másikat pl. iskolában pl. a cigányok.

A szakirodalom beszél továbbá gyermekkori, fiatalkori és felnőttkori kétnyelvűségről.

A **diglosszia**, (Fergusson alkotta meg ezt a műszót) azaz **kettősnyelvűség** a bilingvizmus egyik fajtája, melyet akkor használunk, ha az egyik nyelvváltozat társadalmilag alárendelt, a másik kiemelt szerepű, és a közösség mindkettőt használja. A diglott, a beszélő, mindig használ egy elsődleges nyelvváltozatot és egy fölérendelt nyelvváltozatot. Pl. otthon nyelvjárás alapján kommunikál, de hivatalos ügyek intézésekor nem, ekkor az irodalmi nyelvet használja.

(Érdekesség kiegészítésként: Az olyan országokban, amelyekben a nyelvek használata tartósan egyenlőtlen, megindulhat a **nyelvcsere**, azaz áttérnek egy másik nyelv használatára. A nyelvcserevel ellentétben a **nyelvmegőrzés**, melyet a nyelvi tervezés, a nyelvpolitika és a nyelvművelés tűz ki célul. Jelenleg kb. 6000 nyelv van, de csak kb. 200 ország, ebből következően a világ országainak többsége többnyelvű. Olykor előfordul a **nyelvfeléléstés** is, pl. a héber vagy a gael esetében.

Ha a kétnyelvűség során kapcsolatba került nyelvek keverednek, egy új nyelv jön létre, ezt **pidzsinnek** hívjuk. A pidzsinnek nincsenek anyanyelvi beszélői, kb. 100-200 változata van, senkinek sem elsődleges (vernakuláris) nyelve, kiegészítő nyelv, ideiglenes. Etimológiája nem ismert: talán a héber csere vagy az angol galamb szóból származtatható. Ez is egy kód, egy redukált nyelv, általában kereskedelmi kapcsolattartás segítésére jön létre, szóbeli kommunikációs forma, de egyik használó sem tanulja meg a másik nyelvét, grammatikája, szókincse korlátozott. Eltűnésének oka: a népek kapcsolata megszűnik vagy kreolizálódik, vagy megtanulják a népek egymás nyelvét.

Ha egy pidzsin nyelvnek a használata bővül, akkor anyanyelvi beszélői is lesznek és ekkor már **kreolnak** hívjuk, melynek már van nyelvtana, elfogadottá válik. A kreolizálódás oka: már nem csak egy adott szituációban, hanem egyéb közösségi körben is használják, a gyerekek már ezt hallják, így nőnek fel. Jellemzői: a szókincs, a nyelvtan, a stílus gazdagodik, stílusváltozatok alakulnak ki, de nagyon gyakran a kreol visszaalakulhat az eredeti nyelvvé. A nyelvkeveredésre jó példa: fragnol (francia és spanyol), a franglais (francia és angol) és a hunglish (magyar és angol).

A nyelvtudásnak hátránya is lehet pl. könnyen válhat valaki félnyelvűé (ha kevésbé jártas a nyelvben), kettős félnyelvűé (egyik nyelvet sem beszél helyesen). Sokszor instabil állapot alakul ki, melynek hatására kifejlődik az egynyelvűség, a nyelvi töredezés, a nyelvromlás (kisebbségi körülmények között), a funkcionális egyszerűsödés (mennyiségi visszaszorulás), a nyelvhalál. Ennek elkerülésére nagyon fontos a nyelvpolitika és a nyelvi tervezés.)

Nyelvpolitika, nyelvi tervezés

A **nyelvi tervezés** a nyelvhasználat tudatos befolyásolása, tudatos nyelvművelő tevékenység. Szándékos beavatkozási kísérlet egy nyelvbe vagy nyelvi változatba. A nyelv az azonosságtudat jelképe, így tervezni kell a nyelv életét. Legelőször a 3. világban volt erről szó. A legtöbb esetben erre akkor van szükség, ha pl. egy határon túli ember saját nyelvén nem tanulhat szakmát, vagy hiányzik a szókészlet (pl. tudomány). Feladata: intézményhálózat segítségével, tömegtájékoztatással visszaszorítani a káros jelenségeket.

A nyelvi tervezés két fő részre oszlik: 1. a nyelvhasználatra, 2. a nyelvre ható tevékenységre.

Két fő tevékenységi formája van:

1. **Állapottervezés**: belső tervezés, nyelvfejlesztés, a nyelv rendszerével, szerkezetével, állagával összefüggő tevékenység. Eszközei: ortográfia, a szókészlet új forrásainak feltárása, irodalom kialakítása pl. Kazinczy. Rögzítik a nyelv normáit, a helyesírást, a nyelvhasználatot. Két szakasza: a nyelvújítás és nyelvművelési szakasz – állagmegőrzés.

2. **Helyzettervezés: Státustervezés.** Egy nyelvnek megváltozhat funkciója, pl. kisebbségi gyerekek állami iskolába kerülésével csökken a státus. Ha új nyelv van egy államban, nő a status. A hivatalos nyelvvé válás a legjobb példa a statusváltásra.

A magyarországi nyelvi tervezés:

1. A magyar mint anyanyelv – **nyelvművelés**

- A magyar nyelv **tudományos vizsgálata** pl. szakszókincs alkotása, pl. számítógép
- Amit a kor, a közösség igényként megkövetel, annak megfeleljen a nyelv - pl. anyanyelvi oktatás. Alkalmas legyen nemzetközi kapcsolatra.

2. **A kisebbségekkel való nyelvi tervezés**

- Az anyaországi és kisebbségi nyelv fenntartása
- Tudományos vizsgálat megteremtése - pl. tanszékek
- Fenntartását, funkcionálását biztosítani

3. **Idegen nyelvi oktatás**

A nyelvtervezési elvek kitalálói általában politikusok, végrehajtói, akadémiák, oktatási és művelődési szervezetek.

A **nyelvpolitika** feladata, hogy *tudatos politikai döntésekkel segítse az anyanyelv, más hazai nyelvek vagy idegen nyelvek használatát, azaz, hogy a magyar nyelvet beszélők minél könnyebben megértsék egymást, és szót értsenek más országok állampolgáraival is.*

Tágabb értelemben a nyelvi tervezés szinonimája, szűkebben: helyzettervezés.

A nyelvstratégia a nyelvpolitika és a nyelvi tervezés céljainak, konkrét feladatainak, a feladatok végrehajtásának megfogalmazása.

A nyelvpolitikában is nagyon fontos a szolidaritás. (Franciaországnak egyetlen nyelve van, Svájcban 3 hivatalos nyelv: német, francia, olasz, a görögök pl. a macedónokat hellenizálták, a volt Szovjetunió területén is eloroszosítás volt jellemző. Az USA megengedő politikát folytat, muszáj, hiszen csak minden 6. ember amerikai.)

A nyelvművelés a nyelvtervezéssel rokonítható, leginkább azért, mert fő felfogása a nyelvközpontúság (nyelv jobbítása a célja) és az emberközpontúság (középpontjában a megértés áll). A nyelvművelés egyik eszköze a purizmus, a nyelv megtisztítása, módszere pedig a nyelvi babona, azaz a nyelvi szabályok.

A hazai nyelvhasználat fejlődését meghatározza az iskolákban folyó anyanyelvi nevelés színvonala, a közéletben, a médiában használt nyelv állapota. Befolyásolják az emberek nyelvhez való viszonyulását a nyelvi műsorok, a sajtóírások, a pályázatok, vetélkedők.

Nálunk a nyelvi tervezéssel: az Oktatási Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Magyar Tudományos Akadémia foglalkozik. Ez utóbbin belül működik a Nyelv és Irodalomtudományok Osztálya, a Nyelvtudományi Intézet.

Feladatok gyakorlásra:

1. Miért nevezhetjük Szent István király fiához írt intelmének alábbi sorait az első, jogi szabályozást is jelentő nyelvpolitikai gondolatnak?

Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egynyelvű és az megszokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakaratóan gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.

2. Érveljen az állítások mellett vagy ellen!

A nyelvtanítás akkor jó, ha csak grammatikát tanít.

A modern számítógépes korban nincs szükség a helyesírás tanítására, mivel minden gépben megtalálható a helyesírás-ellenőrző program.

3. Érveljen ezen állítás mellett!

Anyanyelvünk oly mértékben romlik, hogy szükség van törvényes szabályozásra.

4. Vizsgálja meg a következő népdal alapján a Kelet-Erdélyben élők nyelvének hangtani, szókincsbeli és nyelvtani sajátosságait!

Nincs olyan fa, mint a bikkfa,
Abból lesz e véka, kupa
Kövér pele¹ az udvába,
Pánkó² sül az olajába.
Hej, haj, hujja haj,
Nincsen mostan semmi baj!
(siklóndi táncdal, Udvarhely megye)

¹fák odvában téli álmot alvó. hamvas színű rágcسالó

²fánk

5. Miben ismeri fel az angol nyelv szabályrendszerének hatását a következő elrontott magyar mondatokban?

- Leírtam minden.
- Az én apám egy kicsi lusta.
- Az ő fényképezőgépe nem jól van.
- Úgy voltam tanulva.
- Vegyél egy vizsgát.

6. Milyen típusú nyelvpolitikát vél felismerni a következő adatsor alapján, Indokolja választát!

Algériában a lakosság etnikai összetétele: arab 82.6%, berber 17%, egyéb 0,4%.

Hivatalos nyelv: az arab.

vagy

Mikronéziában (szigetország a Csendes-óceánban) a lakosság etnikai összetétele: trukéz 41%, pohnpei 25,9%, morlocki 8,3%, kosraei 7,4%, yapi 6%, egyéb 11,3%

Hivatalos nyelv: az angol.